
KRITIKAI SZEMLE

K Ö N Y V E K

A MEGMOZGATOTTSÁG TÜNETEI

Utasi Csaba: *Csak emberek*. Ötven vers, ötven kommentár. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2000

Az Utasi-verskommentárokból líránk történetének egy lehetséges vázlata kerekedik ki, ugyanakkor líraolvasásunk egy lehetséges stratégiája is kibontakozik, egy még mindig aktuális stratégia, holott a kommentárok többnyire a hetvenes évekből származnak, amikor a szerző Végel László szerkesztői felkérésére vállalkozott – a *Kilátóban* – a versválogatásra, illetve a kommentárok megírására. Kulcsár-Szabó Zoltán éppen a hetvenes évek magyarországi líraolvasásában fedezi fel a fordulatot, a versolvasás stratégiáinak kitérítését, a recepciós tapasztalatok integritását, a lírai „kód” jelentőségének előtérbe kerülését, majd utal a későbbi retorikai olvasás hozadékára (Kép és jelentés a retorikai olvasásban. *Alföld*, 2000, 6., 77–90.).

Utasi Csaba az *Új Symposion* „nemzedékének” tagjaként már a hetvenes évekre megtapasztalta a kitérítés lehetőségeit. A kiegészítés következtében most nem antológiát állít össze (erre a *Jegyzet* figyelmeztet), hanem egy lehetséges vázlatot, sőt a megnevezés jelentőségét azóta egy interjú is alátámasztotta. A könyv egyik „rétege” természetesen egy lehetséges antológiaként (is) olvasható – Jung Károly *Ami nincs* című versét például „antologikus” versnek véli a szerző –; a versek sorrendjének szempontrendszere azonban szakít az antológiahagyománnyal. Ez a lehetséges sorrend csak részben érvényesíti az időrendi vagy a tematikai elrendezés elvét. Az elhelyezés sorrendjének forrása maga a versolvasás, és ebbe az „antológiába” – a Dylan Thomas-i mottóhoz híven – azok a versek kerültek, amelyeket a reflektáló versolvasó a „túljutottság” helyzetében is szívesen olvas. A kötet szerkesztés szempontjából a dialogizálás és a szövegköziség elve döntő fontosságú, az olvasó azonnal felfedezi Szenteleky Kornél és Fekete Lajos bácskai tárgyú vagy Gál László és Tamás István szabadkai vonatkozású verseinek dialógusát, de a szülőföld-versek vagy az expresszionistának minősíthető (sommásan ebbe a kategóriába

sorolt) szövegek diskurzuslehetőségeit is. Az intertextuális olvasás külön jelentőséget kap Pap József *Élő táj*, valamint Ács Károly *A porok városa* című versének vizsgálatakor. A „másság” megközelítése a szövegekői tér perspektívájából valósul meg. Az említett módszer az olvasó szemszögéből is jelen van, ez éppen a *Kormányeltörésben* kapcsán tapasztalható; egyedül ez a Domonkos-vers érdemelte ki a kommentár kommentárját (47. vers; *Infinitivusok dicsérete, Néhány utólagos megjegyzés*). A „hozott” szöveg „hozott” mondatait még mindig mondogatja, nem felejtette el a figyelmesebb olvasó, pedig a *Tíz év után* című kötet 1974-ben jelent meg. „Micsoda dadogás, nem lehet betelni vele!” – írta első elragadtatásában a bíráló, és ez a mondat ma is megszólítja azt, aki a verset újraolvassa. A kommentár kommentárja pedig olvasói feszültséget teremt az 1971 tavaszához kapcsolódó irodalomtörténeti adalékkal, az *Áthúzott versek* kiegészítési körülményére utaló levélrészlettel. A „nagy negatív szimfónia” (*Süllyedő bárkán*) itt új interpretálási lehetőséget nyer, a szerepvers és a létvers határán mozog, ide mozdul el. Az olvasó szintén az *utáni* látószögéből olvas, a befogadói térben ma már Balassa intelme is meghúzódik: „Talán nem kell túlzottan lefordítani, agyoninterpretálni a *Kormányeltörésben* ahhoz, hogy újra kimondjuk a köztudomásút, a triviálisat – ebben a költeményben az egész magyar és közép- és dél-európai világ lírája-életvilága benne van, függetlenül attól, hogy milyenek s mekkorának tartjuk. »Az én versem–, ennyi.» (A menekült király, avagy a polgárháború előérzete. *Ex Symposion*, 1994, 10–12., 3.)

Benne rejlik az olvasói térben *A hopik könyve* (Oravecz), illetve a *Koppar Köldüs* (még Tandori D. I.-hez intézett „szerepverse” is) versvilága, az az írói vallomás, amely a *Kormányeltörésben* skatulyába szorítása ellen tiltakozik (író-olvasó találkozó Szabadkán 1994. december 28-án), és éppen a létvers felé „mozdítja el” alkotását, valamint az 1998-ban megjelent *Kormányeltörésben* című versválogatás (Ister Kiadó, Budapest), amelyben a címadó vers pontosan arra a helyre (abba a pozícióba) került, mint az Utasi-kötetben, vagyis még három vers követi.

Utasi Csaba kommentárokat ír, viszont a *Jegyzet* a kommentár mellett a kisesszé műfaji megjelölést is alkalmazza, ugyanis a kommentárok valóban az esszé felé közelítenek, nem a kommentár „egyik lehetséges” hagyományához, a járulékoság jellemzőit hordozó szövegekhez kötődnek. A szabadságlehetőség viszont megmaradt. A kommentár is, az esszé is a nyitottság műfaja. A kötet versválogatása valamiféle értékítéletet jelent, a „kommentárokba” néhol a kritikai elemek is behatolnak. Megnyilvánul az esszé reflexivitása, a kísérletező hajlam, a hiány és beteljesületlenség tudata, a „feltételes mód” elsőbbsége, a polifonikusság és az allúziótudat, amelynek Michael Worton Montaigne vonatkozásában óriási jelentőséget tulajdonít, mert: „Az esszé szubjektuma sosem szűnik meg vonatkoztatni és vonatkoztatni, ez poétikai kiváltsága . . .” (Margittai Gábor: *Egy árnyékműfaj anatómiája, A teljességigény, a nyitottság és a szubjektivitás módusai az esszében. Jelenkor*, 2000. május, 502.) Elég, ha a tudatos olvasó a már említett Jung-vers József Attila-i vonatkozásait veszi szemügyre, de a többi kommentár szintén felmutatja esszéarcát, például a közöttséget, az érzékeny olvasó mozgékonyágát, a már Kölcsey által említett „hézagoságot”. Az utóbbit Dávidházi Péter kutatta Kölcsey kritikusi ténykedése kapcsán, ugyanis ez a „modern” attitűd éppen mai olvasatunkban válhat igazán értékessé. Az olvasói kiegészítésre, a továbbgondolkodásra az Utasi-könyv is

apellál. Néhol azonban áttűnik a tudós elmélyültsége és precizitása, a műfaji vagy poétikai pontosítás igénye, mindez belefér a „nyitott”, a valójában műfajtan műfajba.

Kiemelhető az első néhány vers sorrendje, amely irodalmunk expresszionista skatulyáját feszítheti szét (a szerző már a Kalangya történetének kutatásakor kitért Szirmai álláspontjának vizsgálatára, a „kétfelé hajló” expresszionizmusra), sajátos a Tamás István „nyelvtöltő” modernségét érintő megállapítás, a bomlástünetek felfedezőjének bemutatása. Mikes Flóris esetében a versbeszéd megmozgatottságára irányul az olvasó figyelme, és *A költőről* című Domonkos-vershez hasonlóan a szerző (a verskommentár szerzője) a nyitottság, a nyílt vers hatását, létjogosultságát igazolja. A *Kodály* című Tolnai-vers műfaji interpretálása, valamint a Sinkó-életműben felderített viszonylagosság és „félelmisség” ugyancsak a dilemmaérzékenység bizonyítéka. Koncz István Tisza-versének kommentárja (*A szép Tisza és más*) az átértékelés önparancsát tartalmazza, a ritmusérzékenység pedig különösen kibontakozik, például Somogyi Pál „körforgás ritmusának” kimutatása az interpretálhatóság szempontjából mellőzhetetlen.

A *Csak emberek* a billenékenység, a megmozgatottság, az elmozdíthatóság kötete, amely a valahol az olvasóban továbbgondolható/folytatható versolvasási stratégiát kínálja fel, miközben a hagyományozódás fontosságát, a szövegközi tér szempontját is tudatosítja, az alkotást viszont etikai parancsként vállalja fel. Olvasói kommentárt érdemel a vers „életessége”, és elgondolkodtató a kérdés: Milyen a közepes vers, amelyet nem lehet (vagy másként lehet?!) szeretni?

HÓZSA Éva

MAGYAR COCKTAIL

Balázs Attila: *Ki tanyája ez a világ*. Kortárs Kiadó, Budapest, 2000

(1) Narratív szempontból kényes, sőt veszélyes dolog, ha egy regény az aktuális politikai történések mélyebb okai után nyomoz; mindenesetre írónak legyen a talpán, aki maradéktalanul irodalommal tud alakítani olyasmit, ami egymásnak feszülő, heves indulatokat vált ki nemcsak az olvasóban, hanem a történéseket megélő, azokkal szembesülő emberekben is. Márpedig Balázs Attila regénye, ahogy azt már a fűlszövegben olvashatjuk, éppen arra a bonyolult kérdésre keresi a választ, hogy mi történt velünk az elmúlt évtizedben. A „szomorú és érdekes” tapasztalatot akarja megérteni az elbeszélő, hogy mit jelent, ha egy ország, egy szilárdnak hitt állam egyik pillanatról a másikra fölbomlik. Nem mindennapi, de nem is rendkívüli dolog ez, volt már rá néhány példa a történelem során – éppen ezért ahhoz, hogy a jelent megértse, a múltat, az emlékezetet hívja segítségül a regény, az emlékezet és a képzelet „emberközelibb, intimebb és lényeglátóbb” technikáját, valamint az írást, az irodalmat, melynek módszerei „megbízhatóbbak” bármely hivatalos történelemfráséinál. (Kosztolányi szerint nem azért adja fejét írásra az ember, mert tud valamit, hanem éppen ellenkezőleg, mert nem érti a világot, és abban bízik, hogy az írás által, az írás folyamán lel némi magyarázatot a dolgok állására vonatkozóan.)

A *Ki tanyája ez a világ* montázsregény. Adorno a montázsról mint kompozíciós eljárásról a következőképpen vélekedik: „A montázs fel akarja kavarni a műalkotások